

ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

У статті обґрунтовано важливість виховання соціальної активності старшокласників як активних суб'єктів життєдіяльності; наголошено на залежності подальшої соціальної адаптації та інтеграції у суспільство від успішної соціалізації у шкільному віці; визначено, що саме шкільний вік є сприятливим періодом для формування соціальних якостей особистості на основі засвоєння соціальних норм і цінностей.

Ключові слова: виховання, соціальна активність особистості, соціальність, соціалізація, соціальний розвиток, виховання соціальної активності, соціальне виховання.

Соціальні зміни, що відбуваються в країні, — розбудова демократичної держави та громадянського суспільства, поставили перед системою освіти завдання сформувати розвинену, соціально адаптовану особистість, яка має активну життєву позицію. Особливого значення виховання соціальної активності має для старшокласників, які активно залучаються до соціального життя та формують новий соціальний досвід. Саме старшокласники найближчим часом стануть провідниками демократичних ідей розвитку країни, тому важливим завданням є виховання соціально свідомої особистості, яка здатна поєднувати власні інтереси з інтересами держави.

Загальноосвітня школа є одним із провідних соціальних інститутів, у якому здійснюється процес формування соціально активного молодого покоління. Саме шкільний вік є найбільш сприятливим для здійснення психолого-педагогічного впливу на особистість: відбувається розвиток особистісних якостей, соціальної активності, що веде до успішної соціалізації та самореалізації з метою соціальної адаптації та інтеграції в суспільстві [10].

Як наукове поняття, «соціальна активність особистості» розглядалась Є. Ануфрієвим, Ю. Азаровим, Л. Архангельським, М. Басовим, Л. Виготським, Ю. Воробйовим, А. Зосимовським, О. Леонтьєвим, Т. Мальковською, В. Мордкович, А. Кратко, А. Петровським та іншими.

Процес формування і розвитку соціальної активності особистості досліджувався як вітчизняними, так й зарубіжними науковцями, такими як А. Адлер, Б. Ананьєв, І. Бех, О. Киричук, П. Конанихін, І. Мілославова, Н. Михайленко, Н. Пономарчук, А. Реан, К. Роджерс та інші. Особливості організації

соціального виховання та вплив різних чинників соціального середовища на розвиток особистості досліджували Л. Аксенова, О. Безпалько, І. Зверева, Л. Коваль, С. Хлебик, Л. Міщик та інші науковці.

Окремі аспекти проблеми формування соціальної активності особистості стали предметом дисертаційних досліджень останніх років: Н. Клімкіна «Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи», Л. Нафікова «Формування соціальної активності слабозорих молодших школярів засобами музичного мистецтва», О. Тельна «Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри», В. Косовець «Розвиток соціальної активності молоді в умовах соціокультурного середовища села» та інших.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення виховання соціальної активності як однієї з наважливіших складових становлення особистості старшокласника.

Особистість постає як активний суб'єкт життєдіяльності, особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення та відповідати за їхні наслідки. В умовах інтенсивних соціальних перетворень зовнішні умови, що визначають розвиток особистості, піддаються змінам.

Становлення особистості складаються з різноманітних зв'язків з суспільством, під час яких відбувається засвоєння цінностей, норм, формується активність і цілісність, набувається соціальний досвід. Особистість перетворюється на розвиненого суб'єкта, що набуває суспільного досвіду, робить його своїм надбанням, тобто відбувається розгорнута соціалізація [1, с. 685].

Кожна людина по-різному впливає на розвиток суспільства. Ступінь її впливу на соціальні процеси називається соціальною активністю. Соціальну активність особистості можна визначити ще як якість її зв'язків із суспільством. Чим активнішим є індивід, тим більший його вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві. Пасивність же, навпаки, зменшує ступінь цього впливу. Від соціальної активності особистості залежить зазвичай і її соціальна мобільність. Соціально активна людина є більш мобільною.

Соціальна активність може бути як позитивною, так і негативною. Відповідно, дії кожної людини можуть спрямовува-

тися на благо або на шкоду суспільству. Саме тому особливої актуальності нині набуває питання про те, як правильно організувати процес виховання в сучасній школі, щоб виховати позитивно активну особистість, яка живе заради суспільних інтересів, а не тільки для себе [4].

Соціальна активність, за визначенням В. Мордковича, трактується як здатність соціального суб'єкта до цілеспрямованої взаємодії з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається перетворення і середовища, і суб'єкта. Тому особистість, на думку вченого, є істотою соціальною, яка повторює спільні для всіх погляди, виконує спільні для всіх звичаї, виявляє спільні для всіх дії, тобто вона підпорядкована суспільним вимогам і не може розглядатися поза її соціальним життям [7].

Сутність соціальної активності особистості полягає в суспільно значущих потребах особистості за їх взаємодії із внутрішньою мотиваційною сферою. Адже саме зовнішні стимули і є тою змістовою частиною соціальної активності особистості, що діють безпосередньо на внутрішні. Людські потреби розвиваються в діяльності разом із розвитком суспільних умов життя, виробництва, науково-технічним прогресом. Сам спосіб задоволення потреби зумовлює розвиток та сприяє формуванню нових потреб, які неминуче виникають у різних сферах суспільного буття, людської діяльності. Чим вищий рівень цивілізованості суспільства, економічного та духовного розвитку, тим багатшими і різноманітнішими є його потреби. Внутрішніми спонуканами до дій стають мотиви, які є результатом усвідомлення особистістю своїх потреб і виявляються в конкретних прагненнях їх задовольнити [6].

Проаналізувавши основні визначення соціальної активності особистості, С. Грабовська, С. Чолій виділили ряд її суттєвих характеристик:

1. Соціальна активність виражає спрямованість особистості на інших людей чи суспільство загалом.
2. В основі соціальної активності є соціальна взаємодія.
3. За допомогою соціуму людина прагне реалізувати певні цілі, задовольнити інтереси чи потреби.
4. Соціальна активність виявляється в певних діях (простих чи складних), скерованих на досягнення бажаних для суб'єкта цілей, що можуть бути просоціальними або антисоціальними [2].

Прагнення активно творити свою долю, самореалізуватися зумовлено зростанням потреб, піднесенням їх на якісно ви-

щий рівень порівняно з рівнем потреб попередніх поколінь, соціокультурним розвитком. Повноцінна життєдіяльність людини передбачає орієнтацію в соціальному вирі подій та явищ — соціальних, економічних, інформаційних, опанування досвіду старших генерацій, самостійне знаходження свого професійного й життєвого шляху, тобто не пасивне адаптування людини до навколишнього світу, складних взаємозв'язків і взаємовідносин у ньому, а активне й творче її самоствердження. Це висуває на перший план вимогу до виховання високих особистісних якостей, серед яких головними є психологічна та організаційна готовність до самовиявлення у виконанні життєвих завдань, високий рівень мотивації до досягнення життєвого успіху, здатність до накопичення, відновлення та раціонального використання життєвої енергії. У цьому контексті актуалізується питання соціалізації молодого покоління в морально схвалюваному напрямку, яка б якнайповніше забезпечувала його самовдосконалення та самореалізацію, сприяла становленню вільної, суспільно- й самопоцінюваної особистості [3].

Соціальна активність — найбільш загальна характеристика особистості, що реалізується у соціальній поведінці (яка може здійснюватися як усвідомлено, так і імпульсивно, у пориві емоцій, знічев'я, з конформістських міркувань тощо) та у соціальній діяльності (що здійснюється цілеспрямовано, виходячи зі свідомо поставленої мети, за більш чи менш чітко побудованим планом) [2].

З урахуванням предмету дослідження поняття «виховання» розглядається як соціальний процес, що складається з цілеспрямованих впливів на особистість усіх виховних інститутів суспільства, впливів соціокультурного середовища й участі самої особистості як активного суб'єкта цього процесу [11].

Виховання розглядається як суспільне явище, безпосередньо пов'язане з процесом соціалізації і соціальним розвитком особистості старшокласника. Тому процес виховання в загальноосвітньому навчальному закладі ґрунтується на таких принципах: народності, демократизації, природовідповідності, гуманізації, неперервності, індивідуалізації і диференціації, єдності виховання і життєдіяльності, етнізації, послідовності і систематичності, культуровідповідності.

Виховну систему навчального закладу можна розглядати як систему психолого-педагогічну та соціально-педагогічну, оскільки вона здійснює вплив на учнів не лише як педагогіч-

ний чинник (через учнів, уроки, підручники тощо), але й як чинник соціальний:

- шляхом залучення до навколишнього середовища;
- через відносини, які складаються між дітьми, педагогами, батьками;
- через психологічний клімат у колективі, що дає змогу об'єднувати дітей і дорослих у межах конкретної установи [5].

Усвідомлення особистістю суспільних явищ зумовлює чітке уявлення про цінності, що функціонують у суспільстві, оскільки в них акумульовано культурне багатство народу. Тому виховання учнівської молоді має бути орієнтоване на розвиток соціальності індивіда, однією зі складових якої є соціальна активність. Реалізація соціально активної життєвої позиції залежить від ступеня сформованості взаємин, інтересів, установок та навичок соціальної діяльності. Виховання особистості має бути спрямоване не на засвоєння готової інформації, а на вироблення своїх власних поглядів і суджень щодо тих чи інших ситуацій, які виникатимуть на життєвому шляху, а отже, успішне розв'язання їх у майбутньому.

Соціальна активність старшокласника розглядається як один із найважливіших чинників його соціального розвитку, що відбувається у процесі засвоєння соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціальні якості особистості.

Багатофункціональність соціальної активності полягає в спрямованості особистості й у цілях, на які сфокусована її діяльність, якими мотивами вона керується. Тобто соціальна активність особистості не завжди позитивна, адже може охоплювати як усвідомлені соціальні дії, так й імпульсивні, що не завжди є позитивними. Зважаючи на це, можемо констатувати, що є певна векторність у соціальній активності: конструктивний та деструктивний вектори.

До основних складових соціальної активності учнів О. Тельна відносить:

перша складова — це стійкі особистісні якості, що характеризують людину як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності. Ці якості формуються у процесі розвитку, виховання та активної взаємодії людини з навколишнім світом і поділяються на конструктивні (почуття симпатії до однолітків, товариськості, дружби; толерантність, емпатія, турбота, допомога та ін.), які потрібно стимулювати,

та деструктивні (тривожність, імпульсивність, ворожість, агресивність, брехливість, замкненість, невпевненість та ін.), які потрібно гальмувати. Другою складовою соціальної активності дитини є процес діяльності: інтенсивність тих змін, які вона вносить у процес свого навчання, позакласну діяльність, різноманітність поєднання елементів практичної діяльності зі спілкуванням та пізнанням, що надає соціальній діяльності індивідуально неповторного характеру. Третя складова — умови й фактори соціальної ситуації, в якій діє індивід: умови родинного середовища; інтенсивність участі в колективних формах діяльності (художньо-ігровій, предметно-маніпулятивній, навчально-пізнавальній, соціально-комунікативній, суспільно корисній); взаємодія в системі «учитель-учень», що забезпечує ситуацію продуктивної спільної діяльності, під час якої виникають найтісніші мотиваційні контакти [10].

Соціальна активність особистості — це особистісна якість людини, яка проявляється в ініціативності й відповідальності, самостійності й незалежності.

Соціальну активність особистості розглядають як певний тип відносин між особистістю і соціальним середовищем. Ці відносини реалізуються у процесі соціальної діяльності, в якій на основі суспільно сформованих здібностей перетворюється соціальне середовище. Середовище як сукупність природних і соціальних умов, у яких відбувається розвиток і діяльність людського суспільства, виступає стосовно особистості як необхідна умова її становлення і розвитку. Будь-яке соціальне середовище бере участь у формуванні особистості людини, тому воно одночасно і є середовищем виховання. Середовище виховання характеризується розмаїттям сфер життєдіяльності особистості [11, с. 186].

Соціальне середовище, в якому перебуває особистість, слід уміло використовувати, оскільки під його впливом людина соціалізується. У процесі соціалізації індивід, з одного боку, засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству й соціальним групам, до яких він належить, а з іншого — активно залучається до системи соціальних зв'язків.

Процес формування соціальної активності учнів передбачає: створення соціально-виховного середовища; формування суб'єкт-суб'єктних відносин на основі діалогу «рівноправних» партнерів; надання можливості учням проявляти себе в різних соціальних ролях; залучення учнів до різних видів суспільно корисної діяльності.

Скоординована діяльність школи та інших соціальних інститутів дасть змогу створити соціально-педагогічне виховне середовище, в якому учень якнайповніше буде включений в суспільні відносини. Учень старших класів повинен прилучатися до тієї чи іншої групи часто саме задля того, аби стати її частиною, осягнути почуття «Ми» й почуття «Я» серед «Ми», що позбавляє самотності, дає відчуття сили і впевненості, спонукає до впливу на соціальне життя у групі в процесі міжособистісних контактів, сприяє набуттю індивідуального досвіду. Двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків й активне відтворення цих зв'язків. Тобто, старшокласник не лише адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, але й перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки завдяки власній активній життєвій позиції [8].

Особливість соціального виховання старшокласників полягає в тому, що в їхньому віці спостерігається прагнення до самоствердження, самовдосконалення, самореалізації особистості. Саме тому потрібне спрямування учнів на оволодіння і засвоєння загальнолюдських знань і умінь, соціокультурного досвіду. Виховання учнівської молоді має бути орієнтоване на розвиток соціальності індивіда, однією зі складових якої є соціальна активність. Реалізація соціально активної життєвої позиції залежить від ступеня сформованості взаємин, інтересів, установок та навичок соціальної діяльності [9]. Особистість постає як активний суб'єкт життєдіяльності, особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення та відповідати за їхні наслідки.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2008. — 848с.
2. Грабовська С. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості / С. Грабовська, С. Чолій // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. — К., 2010. — Т. XII, ч. 1. — С. 171-181.
3. Кравченко Т. В. Сутність характеристики соціалізації / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. — 2007. — № 3. — С. 11-19.

4. Лавренко О. Формування соціальної активності підлітків шляхом використання виховного потенціалу педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського / О. Лавренко // Рідна школа. — 2012. — № 7. — С. 54-57.
5. Литовченко О.В. Соціально-виховне середовище позашкільних навчальних закладів як чинник соціального становлення особистості [Електронний ресурс] / О.В. Литовченко // Освітлогічний дискурс. — 2011. — Випуск 3. — Режим доступу : http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_1/main.html.
6. Максимюк С.П. Педагогіка : навч. посібник / С.П. Максимюк. — К. : Кондор, 2005. — 667 с.
7. Мордкович В.Г. Социальная активность как качество общественного человека / В.Г. Мордкович, В.В. Посмыкалов // Социальная активность городского населения. — М. : ИСИ АН СССР, 1984. — С. 4-31.
8. Мрихіна О.М. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної гімназії. [Електронний ресурс] / О.М. Мрихіна. — Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvd_2010_4_5.pdf.
9. Петрович Ж.В. Різномірне участь у житті суспільства й прийнятті рішень як прояв суб'єктності дитини / Ж.В. Петрович // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2012. — Вип. 16, кн. 3. — 384 с.
10. Тельна О.А. Формування соціальної активності незрячих учнів молодшого шкільного віку засобами рольової гри : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Ольга Анатоліївна Тельна // Інститут спеціальної педагогіки національної академії педагогічних наук України. — Київ. — 2011. — 208 с.
11. Ткачук М. Роль виховного середовища у національному вихованні особистості / М. Ткачук // Збірник наукових праць. — Умань : УДПУ ім. Павла Тичини. — 2007. — Випуск 22. — С. 180-186.

В статтє обоснована важность воспитания социальной активности старшеклассника как активного субъекта жизнедеятельности; акцентируется на зависимости последующей социальной адаптации и интеграции в общество от успешной социализации школьников; определено, что именно школьный возраст является благоприятным периодом для формирования социальных качеств личности на основе усвоения старшеклассниками социальных норм и ценностей

Ключевые слова: воспитание, социальная активность личности, социальность, социализация, социальное развитие, воспитание социальной активности, социальное воспитание.

M. V. Uisimbaieva

Education of Social Activity as an Important Component of Senior Students' Development

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

The article substantiates the relevance of social activity education of senior pupils as active subjects of life under conditions of constructing democracy and civil society. The formation of personality is composed of various relationships with the community during which values are assimilated, social experience is acquired.

Education is viewed as a social phenomenon directly related to the process of socialization of the individual and should be oriented on the development of its sociality, one component of which is social activity. Education of the individual is not aimed at learning ready information but at forming own views and opinions on this or that situation that will occur in life.

Secondary school is one of the major social institutions in which the process of formation of socially active young people takes place. Successful socialization of pupils is associated with subsequent social adaptation and integration into society. The school age is a favorable period for the formation of social qualities of the personality based on assimilation of social norms and values.

Social activity of senior pupils is considered one of the most important factors in their social development.

The process of forming social activity provides for pupils: a socio-pedagogical educational environment, subject-subject relations based on a dialogue of «equal» partners, socially useful activities to enable pupils to express themselves in different social roles.

Keywords: education, social activity of personality, sociality, socialization, social development, education of social activity, social education.

References

1. Bekh, I. D. (2008). *Vykhovannia osobystosti [Education of personality]*. Kyiv: Lybid.
2. Hrabovska, S. & Cholii, S. (2010). *Sotsialna aktyvnist v protsesi sotsializatsii osobystosti [Social activity in the process of socialization of personality]*. In S. D. Maksymenko (Ed.), *Problemy zahalnoi psykholohii* (pp. 171-181).
3. Kravchenko, T. V. (2007). *Sutnist kharakterystyky sotsializatsii [The essence of socialization characteristics]*. *Pedahohika i Psykholohiia [Pedagogics and Psychology]*, 3, 11-19.
4. Lavrenko, O. (2012). *Formuvannia sotsialnoi aktyvnosti pidlitkiv shliakhom vykorystannia vykhovnoho potentsialu pegahohichnoi spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho [Formation of social activity of adolescents using the educational potential of Vasyl Sukhomlynskyi's pedagogical heritage]*. *Ridna shkola*, 7, 54-57.
5. Litovchenko, O. V. (2011). *Sotsialno-vykhovne seredovyshche pozashkilnykh navchalnykh zakladiv yak chynnnyk sotsialnoho stanovlennia osobystosti [Social and educational environment of out-of-school educational institutions as a factor of social development]*. Retrieved from http://innovations.kmpu.edu.ua/ENFV/2011_1/main.html.
6. Maksymyuk, S. P. (2005). *Pedahohika [Pedagogics]*. Kyiv: Konkord.

7. Mordkovych, V.H. & Posmykalov, V.V. (1984). Sotsyalnaia aktivnost kak kachestvo obshchestvennogo cheloveka [Social activity as the quality of social person]. Moscow: ISI AN USSR.
8. Mrykhina, O.M. (2010). Pedagogichni umovy sotsializatsii starshoklasnykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi suchasnoi himnazii [The pedagogical terms of socialization of senior pupils in modern gymnasium]. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvd_2010_4_5.pdf.
9. Petrochko, Zh. V. (2012). Riznorivneva uchast u zhytti suspilstva i pryiniatti rishen yak proiav subiektnosti dytyny [Multi-level participation in social life and decision-making as manifestation of the child's subjectivity]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 16, book 3 (384 p.). Kamianets-Podilskiy: Zvoleiko D. H.
10. Telna, O. A. (2011). Formuvannia sotsialnoi aktyvnosti nezriachykh uchniv molodshoho shkilnogo viku zasobamy rolivoi hry [Development of social participation skills for visually disabled primary school students using role play]. (Doctoral dissertation, Kyiv)
11. Tkachuk, M. (2007). Rol vykhovnoho seredovyscha u natsionalnomu vykhovanni osobystosti [The role of educational environment in the national education of the individual]. In Zbirnyk naukovykh prats: Issue 22 (pp. 180-186). Uman: UDPU im. Pavla Tychyny.